

Nikolovski, J. (2008), „Free Access to Information And Investigative Reporting (Some Experiences From Macedonia)”,
Media dialogues / Medijski dijalozi, Vol. 1, No. 3, pp. 35-38.

Esej (Essay)

JANKO NIKOLOVSKI,
Skoplje, Makedonija

FREE ACCESS TO INFORMATION AND INVESTIGATIVE REPORTING (SOME EXPERIENCES FROM MACEDONIA)

Abstract: *This paper discusses some basic problems and dilemmas regarding free access to information. It also discusses about the free access to information and investigative journalism, all through the prism of the Macedonian experiences.*

Key words: *Free Access to Information, Investigative Reporting, Unprofessional Journalism.*

SLOBODAN PRISTUP INFORMACIJAMA I ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO (NEKA ISKUSTVA IZ MAKEDONIJE)

Apstrakt: *U radu se razmatraju neke osnovne dileme i problemi u vezi slobodnog pristupa informacijama. Takođe, govori se i o vezi slo-*

bodnog pristupa informacijama i istraživačkog novinarstva, a sve to kroz prizmu makedonskih iskustava.

Ključne riječi: *Slobodan pristup informacijama, istraživačko novinarstvo, neprofesionalno novinarstvo.*

Iako se na prvi pogled čini da su evropska zakonodavstva, uključujući i makedonsko, riješila sva ključna pitanja slobodnog pristupa javnim dokumentima ili tačnije ideji *imam pravo da znam*, ipak ostaju neka pitanja ili čak dileme. Usudio bih se da iznesem neke od njih. Da bi došli do pitanja istraživačkog novinarstva moram iznijeti neka opšta zapažanja i iskustva iz Makedonije.

U makedonskom zakonu postoji jedan problem (ili je to možda čak i prednost). Njega u većini evropskih zemalja nema!? Naš zakon ima maksimalno širok obuhvat (pokrivenost) imaoca informacija javnoga karaktera: sve tri grane vlasti, uključujući i pravosuđe, mala digresija: EK za pristup oficijalnim informacijama ne obavezuje zemlje članice da uvrste sudsku vlast kao imaoca?! Mi smo ih uvrstili! Dalje, tu su kao imaoci (po makedonskom zakonu) i organi lokalne samouprave, javne ustanove i službe, javna preduzeća, pa čak i fizička i pravna lica koja imaju javna ovlašćenja. Ovo se čini dosta napredno, sveobuhvatno i korisno, ali u praksi i na duže staze, može se desiti da ovaj pristup defokusira i disperszira suštinu ideje *imam pravo da znam*. To još nije slučaj, ali ja bih ipak ukazao na to, kao i na činjenicu da kod nas još uvijek odoljeva opasna pojava kolokvijalno nazvana *nijemo odbijanje* (eng. mute refusal).

Još jedna situacija: imaoci informacija obilato koriste zakonsku dozvolu da ne moraju pripremiti novu informaciju, ukoliko ona prethodno ne postoji u zakonski predviđenoj formi (doduše, to je opšti princip ozakonjen u Evropi). Za ljubav istine opisane dvije situacije u velikoj su mjeri rezultat neznanja i neshvatanja suštine ovog, čak i u Evropi (osim Švedske) novog prava. Jedini mogući odgovor je podizanje svijesti za korišćenje ovog prava od strane građana- tražioca informacija javnoga karaktera. U Makedoniji smo već završili dvogodišnji projekat čiji su glavni ciljevi bili: obuke službenih lica i medijska kampanja za promociju ovog prava.

Evo primjera o efektima, samo kao ilustracija: Porastao je broj žalbi na odbijen pristup od strane imaoca! 1733 žalbe! Možete odmah primijetiti: Šta je slavno ili za pohvalu što se ljudi žale? A ja kažem - IMA! To znači da su ljudi saznali svoje novo pravo i znaju kako da dođu do njega i da ga zaštite.

Stoljeća feudalnog straha od bilo koje vlasti, kao i decenije socijalističke demokratije stvaraju specifično stanje duha (*state of mind*) ili, možda je tačnije prevesti kao stanje uma... To je stanje koje vlada i kod imaoca i kod tražioca informacija, i koje veoma teško prihvata ideju o slobodnom pristupu. Pa ipak ima rješenja, iako su mlade demokratije u specifičnijem položaju, zbog gore rečenog. Evropa sve više zagovara ideju o *proaktivnom* pristupu u informisanju o radu imaoca informacija. Ovo bi bilo

dobro pojačanje postojećem zakonskom *reaktivnom* informiranju - davanje informacije kao reakcija na podnijeti zahtijev. Svi su evropski zakoni, pa i naš, relativno dobri i primenljivi, ali se osnovna ideja o *pravu da znam* ne može ostvariti samo radom regulatornih tijela za zaštitu prava. Ona su samo vrh ledenoga brijega- izloženi udarima, dok su druge dvije trećine pod vodom i ne učestvuju dovoljno. Zato su zakon i tijela za zaštitu prava – usamljeni! Koje su to druge dvije trećine? NVO, građani i kao tražioc i informacija i kao zainteresovani za boljitak parlamentarne demokratije, ali se ne smiju isključiti ni imao i informacija- da bar ne budu kočničari ove plemenite ideje.

Nedovoljnu glasnost, smatram, ima institucija zvana *Whistleblowing*. Teško za prevod, iako i engleski naziv nije najsrećniji, ali sad sam skoro čuo da ih nazivaju „*Uzbunjivačima*“ ili „*pištaljka*“. Transparensi internešeni i druge organizacije za zaštitu čovjekovih prava smatraju da oni imaju važnu ulogu u zaštiti javnog interesa i da je to pravo veoma blisko sa pravom na izražavanje, pravom na savijest i principima transparentnosti i odgovornosti. Ove organizacije zagovaraju posebno „*visblouers zakonodavstvo*“ radi zaštite onih koji *otkrivaju istinite podatke o lošem radu organizacije*. Traže čak da se uvede (ozakoni) interesan visblouing sistem. Kao i u slučaju ranije iznijetih dilema, pitam se, može li se tražiti da neko stvori i podržava sistem za samooptuživanje. Zapravo znam odgovor- onaj ko odbije da uvede takav sistem jasno stavlja do znanja da ima namjere vezane za buduću zloradnju... Ponekad i to može biti dovoljno!

I tu bi negdje počeo teren istraživačkoga novinarstva. Slično kao i u slučaju postojanja zakona o slobodnom pristupu. Ko ga nema ili neće - jasno obilježava sebe (zemlju) nisko na skali demokratije. Ali ovo uopšte nije tako jednostavno, još manje jednostrano! Kako onemogućiti da se pištaljka ne zloupotrijebi za senzacije, neistinite napade na dostojantvo i uopšte širenje laži? Ili ključno pitanje- kako zaštititi uzbunjivače?

Htio bih da provjerim da li je i samo postojanje ZSPIJK dovoljno. Ovo ću dovesti u vezu sa istraživačkim novinarstvom, pa bih rekao - nijemo ili bilo koje nezakonito odbijanje je ponekad skoro isto toliko korisno kao i data informacija?! Da li je ovo blasfemija? Imam u vidu slijedeću relaciju. Ako nekakav dokumenat ili informaciju kao imalac ne želim da dam, treba pretpostaviti da u njemu (dokumentu) ima nešto što želim sakriti. Znam, reći ćete: novinarstvo se ne smije baviti insinujacijama, već jedino istinom – dokumenovanom i provijerenom. Saglasan sam. Ali svakako ne treba očekivati da neko sam sebe optuži dajući kompromitujući dokumenat. Radije će platiti kaznu ma kako visoka ona bila. Kasnije ću iznijeti neke primjere.

Da se vratim na svoju tezu o mogućim vrijednostima nekih odbijanja. Javno upiranje prsta na ovo odbijanje, pojačano opisom dokumenta i cilj koji novinar- istraživač želi da postigne, može imati željeni efekat. A taj bi bio - pred javnošću žigosati manir lakog odbijanja, ali i nešto više: pitanje – da li se možda nešto nezakonito krije iza tog odbijanja?!

Naravno, sve ima i svoju drugu stranu. Vjerujem da čak i neki novinari ne vole baš ovaj zakon. Jer, slobodni pristup nudi mogućnost za dokumentovanu storiju, koja sama po sebi isključuje senzacionalizam, tako drag nekim redakcijama i novinarima. Dobijena javna informacija isključuje alibi za novinara koji je sklon ukrašavanjima i senzaciji Imeno:

Slobodni pristup javnim dokumentima stvara uslove za eliminaciju senzacionalističkog i neprofesionalnog novinarstva. Jer, u trenutku kad dokument-informacija bude dostupan novinaru ili redakciji, gubi se alibi za neargumenovano pisanje i izmišljanje nepostojećih ili prenašminkanih slučajeva i detalja. Nažalost došlo je vrijeme posebno kod medija u manjim jezičkim područjima, kada tiraž ili gledanost diktiraju sve, a svaki prodati primjerak ili novi gledalac mogu značiti egzistenciju.

Svijestan sam da moja teza o relativnoj koristi u nekim slučajevima odbijanja ima direktan sudar sa mojim glasom protiv senzacionalizma. Ovo je znači veoma opasno; zato se ova teza može opravdati samo u slučajevima kada u javnosti postoji osnovana sumnja i kad odbijanje pristupa direktno upućuje na zloradnju (wrongdoing).

Uostalom, vjerovatno zato i više zemalja štite whistleblowers-e. Jer, što bi rekli amerikanci: „*small fish is better than empty dish*“ (mala riba je bolja od prazne posude)!

Znam da nije lako ovo podržati, ali barem razmišljajmo...

Evo i primjera za prethodno izrečeno. Ajmo se samo prisjetiti da najveći skandal 20-og vijeka nijesu bili otkriveni kroz redovni postupak slobodnog pristupa informacijama javnog karaktera, već upravo istraživačkim novinarstvom.

Votergejt! Pao je jedan predsjednik! Žurba i napor da se prikrije pripadnost učesnika provale u zgradu Votergejt, natjerala je novinare da posumnjaju i da se zainteresuju. Ostalo znate.

Slučaj iz 1971. godine, poznat kao Pentagon papers. Otkriven preko whistleblowers-a u Pentagonu. Sličan je i slučaj potpukovnika Olivera Norta – irangejt afera.

A vratimo li se nešto dalje u prošlost, u 1913. godinu, sriječemo istraživačkog novinara Egona Ervina Kiša, koji je otkrio za javnost špijunsku aferu K&K pukovnika Alfreda Redla.

U svim ovim slučajevima pristup informacijama javnog karaktera došao je kasnije - kao potez iznuđen istraživačkim novinarstvom i tek pošto su afere bile već otkrivene i objavljene. Ne smatram da ovo treba da bude pravilo! Ali mladome i još nježnome pravu na slobodan pristup informacijama javnog karaktera, treba pomoći na svaki zakoniti ali i dostojanstven način. Zakoniti način je istraživati a biti dostojanstven u tome, što podrazumijeva poštovanje sebe jednako kao i poštovanje prava, intime i elementarnog dostojanstva drugoga.

Sve ovo ne znači da su zakon i regulatorna tijela omalovaženi. I molim vas nijesam ih htio minimizirati... „*Imam pravo da znam*„ još uvijek treba zaštitu: kroz ova tijela ali i kroz edukaciju, ili možda čak i kroz sudsku prinudu kad je neophodno i ako je uopšte moguće zamisliti sudsko izvršenje nad (kod) dokumenata. Radi se o tome da pojedini, ipak retki imaoci, odbijaju da izvrše rešenje regulatornog tijela o oslobađanju traženoga dokumenta. Razumije se, ostaje uloga istraživačkog novinarstva, ali ipak ne zaboravimo, već smo dobro zagazili u 21 vijek.